

Mannen onder elkaar. Het selectieve engagement van Virginie Loveling¹

Ludo Stynen

Samenvatting

Virginie Loveling was een scherp waarnemer en had, niet alleen in haar literair werk, uitgesproken meningen. Ze verdedigde haar opvattingen echter niet allemaal met evenveel klem. Zij zag het sociale onrecht en de onverschilligheid van de rijken. Ze maakte deel uit van de Vlaamse beweging, maar zag hoeveel kwaad sommige tenoren ervan de beweging deden. Ze was overtuigd van de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen, maar beschreef relaties vooral in termen van dominantie en ondergeschiktheid. De onafhankelijke en zelfbewuste Loveling paste zelf allerminst in het burgerlijke paradigma waarmee haar personages soms worstelden. Ondanks haar herhaalde pleidooien voor ideologische tolerantie nam ze in haar eerste romans bijzonder fel stelling voor de liberale politiek en de vrijzinnigheid. Uitspraken waar ze later geen woord van terugnam. Omdat haar liberale en democratische vrienden en collega's de meeste van haar opvattingen deelden of haar die tenminste niet kwalijk namen, omdat die vrienden ideologisch vaak minder strijdvaardig waren, waardeerden ze Loveling als een van hen.

Abstract

Virginie Loveling was a keen observer and cherished outspoken opinions, not only in her literary texts. She did not, however, advocate her different views with the same vigour. She saw social injustice and the indifference of the wealthy. She was part of the Flemish movement, but noticed the harm inflicted by many of its leaders. She was convinced of the equality of men and women, but she described relations mainly in terms of dominance and subjection. The independent and self-assertive Loveling did not at all fit into the bourgeois paradigm many of her characters struggled with. Despite her repeated plea for ideological tolerance, her first novels were vigourously in favour of liberal politics and freedom of thought. In later years she wouldn't take back a word of what she wrote earlier. As her liberal

¹ Uitgebreide tekst van een lezing gehouden in de KANTL op 2 december 2023.

and democratic friends and colleagues shared most of her opinions, or at least did not mind them, they valued Loveling as one of them. Especially because those friends were often less combative ideologically.

De negentiende eeuw was een tijd met een ongezien emancipatorisch elan. De macht van de clerus werd in vraag gesteld, democraten trachtten vorstelijke prerogatieven in te perken, arbeiders verzetten zich tegen uitbuiting door nietsontziende patroons, vrouwen werden blauwkousen en suffragettes, volkeren verzetten zich tegen grote rijken die hun eigenheid en rechten beperkten, wat zich dicht bij huis vertaalde in het ontstaan van de Vlaamse beweging. Wie zich maatschappelijk wilde engageren, zat in de negentiende eeuw niet om een goede zaak verlegen.

Dankzij het druk bekeken en niet altijd terecht bekritiseerde op de VRT uitgezonden *Verhaal van Vlaanderen* raakte ook de eerder vergeten Gentse Emilie Claeys (1855-1943) weer voor korte tijd bekend. Misschien zelfs voor langer, want de Gentse gemeenteraad verwierp wel het voorstel om haar te eren met een straat, maar wil haar hulde brengen met een monument. Claeys verkeerde in de kringen van de socialistische voorman Edward Anseele en nam het op voor vrouwen en vooral voor arbeiders.

1. SOCIAAL BEWOGEN

Het lot van arbeiders en armen was, nog voor de geboorte van Emilie Claeys, ook het onderwerp van de eerste publicaties van Virginie Loveling. Toegegeven, de verzen waren paternalistisch en ze schermde met de verantwoording die de rijken na hun dood zouden moeten afleggen. In de gedichten is geen spoor van de analyses die Marx en Engels enkele jaren eerder formuleerden in hun *Communistisch Manifest*, maar de aandacht voor het schrijnend onrecht valt niet te betwisten.² Na de zelfmoord van hun vader woonden Virginie en haar twee jaar oudere zuster Rosalie lange tijd bij hun halfbroer Cesar Fredericq in Gent. Ze waren er vaak getuige van de bijeenkomsten van de progressieve en democratische kring rond professor François Huet. Zowel de mensenrechten als het bestaan van God werden daar besproken, persvrijheid en

² Als kind speelde Virginie, meer dan haar twee jaar oudere zus Rosalie, met meisjes van geringere komaf. Dat ze toen al oog had voor armoede, blijkt uit de latere herinnering aan die jaren, *Bella en Sieska* (1907).

gewetensvrijheid, de opvattingen van de utopische socialistten, enzovoort.³ De kring stond ook aan de wieg van het dagblad *De Broedermin*, dat streefde naar volksverheffing, zedelijke bewustwording en solidariteit. Ook Emile Moyson kruiste haar pad. Ze voerde hem jaren later als een echte volkstribuun op in de herinnering ‘Nopken’ (1907).

Na het sociaal revolterende van de allereerste teksten werd de armoede voor Virginie Loveling een stuk van het decor van haar werk. Af en toe zijn er nochtans duidelijker stellingnamen. Bijvoorbeeld in het gedicht ‘Vooruitgang’, waarin beschaving niet dient om het genot en de pracht van de rijken te verfijnen, maar om geleidelijk het onderscheid der standen te laten verdwijnen. Geen revolutionaire taal, maar wel een afwijzen van nutteloze verkwisting en het verachten van arbeid. Dit gaat over de burgerij. Voor de adel is er weinig ruimte in het werk van Loveling. Wat ze er in *Een winter in het Zuiderland* (1890) quasi terloops over neerschrijft is uitzonderlijk: een mens moet door degelijkheid en uitmuntendheid zijn eigen eretitels verwerven; zijn waarde hangt niet af van het toeval van zijn geboorte (Loveling, 1890, p. 137). In gedichten, novellen en romans wordt zij de min of meer afstandelijke getuige van het lot van de gewone mens, van boeren en dorpelingen vooral. En ze wist waarover ze schreef. In Nevele ging ze praten met de arbeidsters in de fabriek van Arthur Buysse (Stynen, 1997, p. 229). In Frankrijk en Italië had ze, anders dan haar reisgenoten en de andere reizigers, persoonlijk contact met het pension- en hotelpersoneel, ging ze praten met de wasvrouwen die in het ijsskoude water het linnen reinigden. Blijvend contact met mensen uit alle klassen maakte haar tot een scherp waarnemer van de sociale problematiek. Misschien was dit ten dele het gevolg van het nooit helemaal verteerde verwijt van een gebrek aan engagement dat Cesar Fredericq ooit de jonge Rosalie en Virginie maakte.⁴

In heel wat novellen en romans worden de werk- en levensomstandigheden van de lagere klassen schrijnend realistisch in beeld gebracht.⁵ In haar be-

³ Ongetwijfeld had wat ze hier hoorde invloed op haar afwijzen van de doodstraf (‘Le dernier ami’, in: *La Flandre libérale*, 20/9/1880). Kolonialisme was er wellicht veel minder aan de orde, want dat beschouwt ze in *De groote manoeuvres* (1906) probleemloos als beschavingswerk, en dat ze een vrouw mee laat inschepen naar Kongo-Vrijstaat alsof dat de normale gang van zaken was, wijst erop dat ze niet vertrouwd was met de gebruiken.

⁴ Brief, 22/2/1876, Virginie Loveling aan Paul Fredericq, UBG, hs. III/77.

⁵ De kracht van Lovelings schrijverschap ontging ook haar lezers niet. Getuige daarvan een brief van 3 juli 1887 van een anonieme bewonderaar/bewonderaarster. Met een verwijzing naar de invloed van Beecher-Stowes roman op de slavernij vroeg die na lectuur van *Sophie* (1885) of Loveling niet eens een roman kon schrijven die het afstompende werk van kinderen en jonge meisjes in de Belgische mijnen zou aanklagen (Stynen, 1997, p. 162).

kroonde roman *Een dure eed* (1891) is een navrant relaas te lezen van de mensonterende omstandigheden in steenbakkerijen. In de daaropvolgende roman *Idonia* (1891) twijfelt ze er echter aan of het wel zo'n goede zaak is dankzij een weldoener tijdelijk uit de ellende van de lagere klassen te ontsnappen om er vervolgens met het besef van iets hogers weer in te moeten ondergaan. Ook in *Eene idylle* (1893) gaat haar aandacht naar de ontzettende levensomstandigheden van de lagere klassen. In de schets 'Onze liefdadigheid' (1893) heeft ze zelfs begrip voor de bedelaar die troost zoekt in de drank. Oplossingen heeft ze echter niet meteen. Lovelings sociale visie, zoals die in 'Onze idealen' (1892) tot uiting komt, is vooral een bron van frustratie: alle heil lijkt van de hogere klassen te moeten komen en die zijn niet in staat wat dan ook te veranderen. Vaak willen ze dat zelfs niet eens: in de novelle 'Jonggezellen Levens' (1907) is het niet zozeer de beschreven sociale ellende die haar aandacht trekt, wel het minimaliseren ervan door de betere klassen.

In de marge van haar aandacht voor de menselijke ellende zijn in het toen actuele *Erfelijk belast* (1906) enkele opmerkelijke eugenetische bedenkingen te sprokkel. Mijmeringen waarvan ze de impact, die een realisering van de gedachten zou hebben, wellicht niet zou hebben gewaardeerd. Zo de vraag waarom zwakke schepsels zich moeten voortplanten en hele geslachten van klierziekten en beenderziekten voortbrengen? Waarom personen die niet geschikt zijn voor het huwelijk toch mogen trouwen? Waarom er geen wettelijk verbod is?

Loveling rebelleert niet tegen de maatschappelijke verhoudingen van haar tijd. Ze heeft hooguit waardering voor wie de scherpste kanten wil wegnemen. Ook extraliterair ziet ze een weldoende taak voor de rijke burger: zij hield de pen vast toen haar vriendin Adèle Fobe rusthuizen voor oud-werknemers bouwde en ze deed dat nog eens over bij een gelijkaardig initiatief van Elisa Bergmann. Het democratische en altruïstische karakter van de schrijfster was ook haar eerste biograaf Maurits Basse (1921, o.a. p. 215) al opgevallen en twee decennia later had Hélène Piette (1942, o.a. p. 19) al verwonderd en met bewondering geschreven over de wijze waarop ze zich kon inleven in de lagere klassen, maar de democratische Loveling stond niet echt op de sociale barricade. Meer nog, in de stakingen en rellen van de late jaren 1880 zag ze een revolutionaire dreiging en ze vreesde voor totale chaos.

2. VLAAMSE BEWEGING

Meer dan de sociale kwestie was de Vlaamse zaak een prioriteit voor de Lovelings en hun flamingante vrienden. Rosalie en Virginie spraken meer dan een

handvol talen en hadden zich ook in het Frans of in het Duits van hun vader op het literaire pad kunnen wagen. In de progressieve Cercle Huet was het Frans de voertaal. Niettemin werd in die omgeving de Vlaamse cultuur en de Vlaamse beweging op de voet gevolgd. Ook toen ze daarna weer in Nevele woonden, verbleven de zussen nog vaak in Oostende, Brussel en Gent, en ze hadden veel Franstalige, zelfs franskiljonse vrienden, die nooit een letter van hen hadden gelezen.⁶ Toch kozen ze voor het Nederlands. Tegen beter weten in, zo lijkt het wel, want Rosalie schreef aan de Groningse Lubbertus Leopold dat de taal in Vlaanderen gedoemd was om te verdwijnen.⁷ Louter door te kiezen voor het Nederlands belandden ze in de voorhoede van de Vlaamse beweging.

Voor Virginie was de Vlaamse beweging belangrijk. Zij geloofde in het bestrijden van vreemde invloeden en in het bevorderen der nationale letterkunde als waarborg voor het behoud van de nationale zelfstandigheid. Zij zag heil in beschavingswerk via de eigen taal omdat een ‘ontwikkelde Vlaming, aan zinnen landaard getrouw gebleven, als mensch in de samenleving een waardiger plaats zal bekleeden dan een kunstmatig Franschman, en dat een ras, dat zinnen oorsprong verloochent, een apenras wordt, door den natuurlijken loop der dingen tot verstandelijke onvruchtbaarheid, bijgevolg tot ondergang gedoemd’ (Loving, 1890, p. 34). De overtuiging is duidelijk, maar er zijn heel wat bedenkingen te maken. Heel veel flaminganten, zelfs degenen die manifesten en petitieën uitgeven en organiseren, zijn soms de grootste vijanden van het Vlaams. Het valt immers meteen op dat zij op concerten en in koffiehuisen, in winkels, op de trein en in het theater, zelfs bij hun huurkoetsier en in tegenwoordigheid van dienstboden overstappen op het Frans zodra de minste gelegenheid zich aandient. Sommige flaminganten spreken zelfs Frans in hun huiselijke kring, vaak een heerlijk geradbraakt Frans. Ook deze bedenkingen zijn bijzonder duidelijk, en Virginie is zich ervan bewust dat ze zelf ook wel eens overstapt op het Frans. Als er niet snel wat verandert, zo bedenkt ze vijftien jaar na de brief van Rosalie aan Leopold, is de Vlaamse strijd een verloren strijd. Alleen een volgehouden persoonlijke propaganda, een voorleven in eigen kring, kan misschien nog soelaas bieden.

In het folkloristische ‘Een staaltje van boerenspraak’ (1888) stelde ze dat het Vlaamse volk door de volkstaal het recht bezit als een zelfstandige gemeenschap te worden beschouwd en dat de ondergang van de Vlaamse taal ook de

⁶ Brief, 24/2/1883, Virginie Loving aan J.L. Heuvelmans, Antwerpen, Letterenhuis, L863B, lhbr93261.

⁷ Brief, 10/10/1872, Rosalie Loving aan Lubbertus Leopold, Antwerpen, Letterenhuis, L862B, lhbr93227.

ondergang van de gemeenschap en de cultuur zou betekenen. De taal is niet alleen maar iets voor in boeken: aan Pol de Mont vroeg ze steun voor een propagandamoment voor een beschaafde uitspraak, iets wat ze cruciaal achtte voor de verheffing der volkstaal.⁸

Met het Frans als zodanig had zij uiteraard geen probleem, wel met de pogingen van de verfranste burgerij om het Vlaams te marginaliseren. Haar afkeer van het franskiljonisme komt soms via een omweg tot uiting. In *Het lot der kinderen* (Loving, 1906, p. 33) beschrijft ze het feit dat een hier gehuwde Engelse geen Vlaams kan lezen als ‘de versmadende fierheid van een overheersend taalras, dat in onkunde een superioriteit ziet’. Het is niet moeilijk om daarin een commentaar te lezen op de situatie in eigen land en contemporaine lezers begrepen dat ongetwijfeld. Lovelings Vlaamsgezindheid was overigens geen nationalisme, maar een subnationalisme. De Vlaamse zaak kon voor haar slechts in een onafhankelijk-Belgische context en dat blijkt duidelijk in haar oorlogsdagboek. Ze trekt van leer tegen Bissings vervlaamsing van de Gentse universiteit. Ze is niet gediend van de ballingen die hun patriottisme uitbazunen en in buitenlandse bladen de Belgische regering hekelen. Haar houding is belgicistisch, maar haar afkeer van het activisme is ook ingegeven door de vrees dat dat heulen met de vijand de Vlaamse strijd voor lange tijd, misschien zelfs voor altijd, in diskrediet zal brengen. Lovelings vaderlandsliefde belette haar niet vrij goede contacten met Duitsers, en niet alleen met familieleden langs vaderszijde, te onderhouden. Het individu is niet verantwoordelijk voor de fouten van zijn regering, meende zij, en wie niet met de vijand wil praten, houdt zich opzettelijk een blinddoek voor. Ze was er zich ook van bewust dat de oorlog jaren van teruggang op het gebied van internationale contacten zou impliceren.

Loving wilde leven en sterven in Vlaamsgezindheid. In de richtlijnen voor haar begrafenis stipuleerde ze dat de rouwbrieven in het Vlaams en met Vlaamse adressen dienden te worden verstuurd, enkele uitzonderingen niet te na gesproken.

3. DE PLAATS VAN DE VROUW

Ik begon mijn verhaal met een verwijzing naar Emilie Claeys die opkwam voor vrouwen en arbeiders en het ligt voor de hand om na te gaan hoe de be-

⁸ Brief, 12/10/1897, Virginie Loving aan Pol de Mont, Antwerpen, Letterenhuis, L863B, lhbr93270.

langrijkste schrijfster van voor de Eerste Wereldoorlog dacht en schreef over de plaats van de vrouw in de maatschappij.

Een aantal van Lovelings titelpersonages, *Sophie* (1885), *Idonia* (1891), *Charlotte* (1893), *Madeleine* (1897) en *Bina* (1915) zijn vrouwen, de meeste andere belangrijke personages, Laure in *Idonia*, Reine in *Een dure eed* (1892), Aurelie in *Eene idylle* (1893), Pia in *De bruid des heeren* (1895), Use in *Het land der verbeelding* (1896) al evenzeer. De vrouwelijke insteek is onmiskenbaar. De aandacht voor dominantie en onderworpenheid en een psychologische uitdieping van de personages is opvallend. Bovendien zijn de vrouwen in haar werk sterkere karakters dan de mannen. Het feministisch vertoog blijft echter impliciet.

De vrouw wordt in het werk van Loveling meestal binnen het huwelijk of in relatie tot een man beschreven. Een relatie die vaak problematisch kan worden genoemd. Voor haar vervult een vrouw haar taak niet naar behoren als ze over alles kan meepraten, maar haar huis niet onder controle heeft. Ze schrijft dat in haar romans,⁹ ze maakt het duidelijk tegenover een Amerikaanse collega-schrijfster in Nice: een vrouw kan perfect schrijfster zijn en dat combineren met de talenten van een kundige huisvrouw (Loveling, 1890).

Loveling thematiseerde het huwelijk, ze keerde zich in *De groote manoeuvres* (1906) tegen al te romantische opvattingen, zag in 'Vrijheid Blijheid' (1907) een enkele keer het huwelijk slechts in termen van strijd, en lijkt in *Het lot der kinderen* (1900) de pragmatische keuze voor een verstandshuwelijk boven een huwelijk uit liefde te verkiezen. In het misschien deels autobiografische *Eene idylle* was ze heel scherp: 'Hield de man dan ondanks al de tegenstrijdige beweringen van den tegenwoordigen tijd de vrouw nog immer enkel als zijne ondergeschikte, als een speelbal van zijn hartstocht?' (Loveling, 1893, p. 176). Vriend en criticus Alfons de Cock vond het oordeel te hard en Virginie verdedigde zich op 14 maart 1893 door het te betrekken op een enkel romanpersonage, maar wellicht had De Cock toch goed gelezen (Stynen, 1997, p. 219-220). 'Vrijheid Blijheid' (1907) bevat dan weer een elege van het alleen-zijn, alsof Virginie haar keuze, als het echt een keuze was, nog eens moest expliciteren.

Af en toe komt de voorbereiding van meisjes op het leven en het huwelijk aan bod. Soms lijkt het erop dat ze een vroegere voorlichting verlangde, soms net niet. Duidelijk was ze hier niet over. In *De bruid des heeren* (1895) ergerde ze

⁹ In 'Vreemde invloed' (1879), in 't Hoofd van 't huis' (1881) en op heel veel pagina's in haar hele oeuvre.

zich aan het feit dat men meisjes altijd te laat de dingen van het leven verklaarde. In *Mijnheer Connehaye* (1895) had ze het over de dwaze opvoedingswijze die jonge meisjes in angstvallige onwetendheid liet over al wat de wereld en het maatschappelijk leven betreft. In *Erfelijk belast* (1906) waarschuwde ze dan weer tegen een al te vroege inwijding van jonge meisjes. Dat ze niet altijd zeker was van haar mening kan blijken uit een opmerkelijke bedenking in het korte ‘Stoombootindrukken: Dames uit de harem’ (1903), over harem vrouwen die aan boord gingen tijdens haar Australiëreis. Anders dan haar Engelse gesprekspartners wil zij wel ruim toegeven aan wat ze culturele eigenheid noemt, maar dat cultuurrelativisme heeft ook grenzen en als de vrouwen van boord gaan, doet het haar denken aan het voorleiden van terdoodveroordeelden.

Loveling twijfelde niet aan de intellectuele mogelijkheden van vrouwen,¹⁰ maar veel hoop dat vrouwen ooit de gelijke van de man zouden worden, koesterde ze niet. Dat vrouwen wel konden studeren in Cambridge, vaak beter waren dan mannen, maar geen diploma konden krijgen, noemde ze in ‘De “conferring of degrees” te Cambridge’ (1893) een overblijfsel van vroegere vooroordelen. Ze vreesde niettemin dat de bekroonden de traditie zouden behouden. Door niet zelf te spreken op huldgingen zoals door de loge in 1880, maar een man, vaak haar neef Paul Fredericq, in haar plaats het woord te laten voeren, zondigde zij zelf alvast niet tegen de conventie. Slechts op de hulde van 1912 nam ze in het stadhuis even zelf het woord.

Anders dan haar personages was Loveling zelfstandig, zij stond – *excusez le mot* – haar mannetje in haar correspondentie met uitgevers die maar wat graag werk van haar publiceerden en zich plooide naar haar wensen (Stynen, 1997, p. 208-209). Zij behoorde onmiskenbaar tot een beschaafde, kosmopolitische kring van geprivilegieerden. Zowel uit de toon van haar brieven als uit de in haar teksten weergegeven gesprekken met Fairban en later met Menzel en Spencer blijkt duidelijk haar onafhankelijke opstelling.¹¹ Ze acht zich sociaal en intellectueel hun gelijke, en niet onderworpen aan een door rolpatronen gedicteerde conventie. Maar dat was in de beslotenheid van een brief of een gesprek.

De onafhankelijke Loveling maakte van de emancipatie nooit een strijdpunt, ook al gedroeg ze zich zelfbewust geëmancipeerd. Zij beantwoordde niet aan

¹⁰ Als in de novelle ‘Een terugkomst’ [1915] een personage vindt dat de man ouder moet zijn dan zijn vrouw en geleerde vrouwen geen goede partij zijn, want meestal oppervlakkig, pedant, verwaand en vol eigendunk, dan is dat zonder twijfel geen uitspraak waar de schrijfster achter staat.

¹¹ In *Een winter in het Zuiderland*, diverse ‘Stoombootindrukken’ (1903-1909) en Stynen (1997b).

het ideaalbeeld dat haar tijd koesterde van de burgervrouw en was als outsider een getuige en chroniqueur van de zeden van haar tijd. Het was in Lovelings tijd de burgerlijke zending der vrouw te *vivre par délégation*, zich weg te cijferen, niet te klagen en haar geluk slechts te zien in dat van anderen (Stynen, 1997, p. 278). Lovelings vrouwen passen haast allen in dit paradigma, zichzelf niet. Maar ook al geven haar beschrijvingen van vrouwen een scherp beeld van de toestand en heeft zij oog voor de tekorten, op fundamentele alternatieven dringt zij niet aan. Internationaal hing al sedert het midden van de eeuw de vraag voor politieke emancipatie in de lucht en de strijd van de suffragettes verliep echt niet in stilte, maar het was een strijd die niet overeenstemde met haar persoonlijkheid en prioriteiten. Uit haar proza is wel de impliciete gedachte aan gelijkheid van man en vrouw te lezen, maar dat is dan een complementaire en in wezen antifeministische gelijkheid die het sociale status quo niet bedreigt.

4. LIBERAAL EN ANTIKLERIKAAL

Echt op de barricaden zien we een liberale Loveling, een vrijzinnige Loveling. In de jaren 1870 raakte de maatschappij meer en meer gepolariseerd. Liberalen stonden lijnrecht tegenover katholieken inzake onderwijs, het statuut van Rome, de wet op de kerkhoven en die op de kiesverrichtingen, enzovoort. Rosalie en Virginie Loveling waren erg betrokken en stonden erop te worden uitgenodigd telkens wanneer liberale boegbeelden als Bara of Frère-Orban ergens kwamen spreken. In een tijd dat journalistiek werk niet vanzelfsprekend was voor een vrouw, omstreeks 1880, probeerde Loveling er zonder veel succes een extra inkomen uit te halen. Ze schreef in die jaren fel antiklerikale (niet antireligieuze) satirische stukjes in *la Flandre libérale*. Het succes van de Gentse liberale burgemeester Charles de Kerchove bij een tussentijdse verkiezing in 1875 creëerde grote verwachtingen, maar op 13 juni 1876 leden de liberalen onverwacht een grote verkiezingsnederlaag. Virginies verontwaardiging kristalliseerde in haar eerste roman, het onder pseudoniem uitgegeven *In onze Vlaamsche gewesten* (1877). Toen in 1878 de liberalen aan de macht kwamen en de tijd rijp achtten voor de inrichting van een antiklerikale, maar sociaal conservatieve lekenstaat werd via het nieuw gecreëerde ministerie van Openbaar Onderwijs een schoolwetgeving gerealiseerd die de invloed van de Kerk wilde beperken, maar aanleiding gaf tot een bijzonder hevige schoolstrijd. Dorpen, zelfs families raakten verdeeld, stonden elkaar haast naar het leven. De liberalen hadden de macht van de Kerk duidelijk onderschat en het

liberaal ministerie werd in 1884 naar huis gestuurd. De katholieken draaiden de klok terug. De schoolstrijd had evenwel diepe wonden geslagen. Loveling, die ondertussen ook het auteurschap van *In onze Vlaamsche gewesten* had geclaimd, beschreef het in eigen naam in *Sophie* (1885). De schoolstrijd raakte niet snel verteerd, enkele jaren later had ze het in *Een winter in het Zuiderland* niet mis te verstaan over haar ‘vervallen Vlaanderen en zijn verachteerde, bijgeloovige, rampzalige bevolkingen’ (Loveling, 1890, p. 264-265). In hetzelfde werk beschreef ze haar bezoek aan het crematorium in Milaan. Meer dan een eeuw later lijkt dat een toeristisch weetje, maar destijds, decennia voor de eerste crematie in België, was het een duidelijk antiklerikaal statement (Stynen, 2022, p. 48).

De liberaal-katholieke kerk waarmee Loveling was opgegroeid had de baan geruimd voor een ultramontaanse katholieke kerk, maar in beide romans fungeert de periode waarin vrijzinnigen – vaak erg deugdzaam – probleemloos konden samenleven met gelovigen als een verloren Arcadië. Ze gelooft in de mogelijke terugkeer daarvan, want de ‘grote stroom der volksontvoogding [kan] wel tijdelijk door verstandsverstomming en fanatisme op sommige plaatsen gestremd, doch niet in zijne allesmedeslepemde vaart [...] tegengehouden worden’ (Loveling, 1877, p. 182).

In *Sophie* verwijt een liberaal de clerus dat ze de godsdienst gebruiken om hun macht over het volk uit te breiden, vooroordelen te versterken en twist en tweedracht te zaaien (Loveling 1885, p. 99-100). Loveling constateerde dat vrijzinnigen, anders dan hun tegenstanders, meestal de overtuiging van gelovigen ontzien, en ze wijst de liberalen erop dat ze niet dezelfde rechtlijnige strijdbaarheid aan de dag leggen als katholieken en clerus, waardoor ze zich zwakker opstellen.

Slechts één contemporaine criticus wist op te merken dat in beide combatieve romans de vrouwen de hevigste strijd voeren, hardnekkig zijn en het meest enthousiast voor wat ze menen dat de waarheid is. Wat engagement betreft het evenbeeld van de schrijfster. Virginie was ook in het dagelijkse leven strijdvaardig: ze dwong een van haar pachters zijn zoon naar de gemeenteschool te sturen en toen het kind daar door de pastoor was weggehaald, stelde ze de man voor de keuze: het kind weer naar de school of verhuizen.

Bij de katholieken bleven beide romans moeilijk liggen. In de jaren 1930 kreeg uitgever Eugeen de Bock nog te horen dat een verzameld werk waarin *Sophie* was opgenomen door geen enkele katholieke bibliotheek zou worden gekocht. Ondanks de geest van tolerantie in de beide werken, ondanks haar later nog veel uitgesprokener beledigen gehechtheid aan tolerantie, maakte

Loveling in 1913 nog wel duidelijk dat ze in de romans geen woord zou veranderen, dat haar visie niet was gewijzigd (Stynen, 1997, p. 166).

De kerk trachtte niet alleen het onderwijs te monopoliseren, ze deed dat ook met de zorgsector. Toen Virginie in 1887 in Engeland een hospitaal bezocht, was ze positief verrast door de wijze waarop leken er de zorg waarnamen. De korte schets 'Een wereldlijk hospitaal' (1893) is een pleidooi voor secularisering van de zorg en ligt ongetwijfeld aan de basis van de specifieke richtlijnen die ze opstelde voor de bejaardenwoningen van haar vriendinnen Fobe en Bergmann. Rondom haar zag ze in hospitalen en weeshuizen nog in hoofdzaak gevangenen met nonnen als cipiers, zoals af te leiden is uit *Idonia* (Loveling, 1891, p. 102). Alfons de Cock noteerde in *Los en Vast* (1892) hoe de roman meer deed dan bedroevende toestanden blootleggen: hij zag hoe de auteur in de persoon van haar heldinnen en soms in eigen naam krachtadig in verzet kwam. Helemaal geen pessimistische berusting dus.

5. GELOOF EN VRIJZINNIGHEID

Het liberalisme is een zaak van politiek, van ideologie. De kwestie van het geloof is heel wat minder duidelijk, al is het maar omdat liberalisme en vrijzinnigheid niet per se samengaan. Tegenover een vreemd reisgezelschap verduidelijkt Loveling dat wie in België het katholiek ceremonieel weigert niet altijd vrijzinnig is, dat een dergelijke handelwijze in de eerste plaats een publieke hulde aan de vrijheid en een protest tegen de priesterheerschappij is. Persoonlijk vindt ze dat het geloof in iets nooit het bestaan ervan kan impliceren en dat een almachtige, goede en rechtvaardige God toch wel heel erg in tegenspraak is met de onrechtvaardigheid in de wereld en met een natuur die op 'gruwzaamheid en zelfzucht gegrondvest' is (Loveling, 1890, p. 91). In volle oorlog, meer dan een kwarteeuw later, hongerde en dorste zij naar eeuwig leven, 'maar verdienen wij wel heropstanding, wij die allen zo slecht zijn' (Loveling, 1999, p. 436, 20/5/1916). Aan dat laatste is niets te doen en ze verwerpt al in 1883, in 'Polydoor en Theodoor', op rationele basis het idee van een laatste algemene biecht op het einde van het leven als volledig in tegenspraak met iedere notie van rechtvaardigheid.

De jonge Paul Fredericq wilde in 1875 nog wel geloven in een hiernamaals waar hij Tony Bergmann en tante Rosalie zou weerzien.¹² Later zocht hij zijn

¹² Brief, 8/5/1875, Paul Fredericq aan Virginie Loveling, UBG, hs. 3426D(44).

heil in het protestantisme. Wellicht was ook Rosalie vrijzinnig, want er was pas een kerkelijke dienst na de begrafenis en dat zou als uiting van vrijzinnigheid kunnen worden opgevat. Virginie twijfelde niet, tenzij op het Campo Santo van Genua, waar ze heel even rekening hield met de mogelijkheid van een geloof in een beter ontwakken (Loving, 1890, p. 213). Het rationeel-vrijzinnige credo van de man die in *De twistappel* (1904, maar jaren eerder voltooid) een hoofdstuk lang inpraat op zijn zoon, laat geen twijfel bestaan over Lovelings eigen opvattingen inzake geloof.

In de aanwijzingen die Loving vanaf 1914 her en der neerschreef voor haar begrafenis en haar nalatenschap is telkens weer duidelijk dat ze burgerlijk wenste te worden begraven. Omdat ze, maanden voor haar dood, de hulp van een non moest inroepen, achtte zij het ‘geraden nogmaals te verklaren, dat wat er ook bij mijn sterfbed gebeure, ik met geen welkdanige ceremonie van godsdienst wil begraven worden’.¹³ Niettemin pleitte ze in haar allerlaatste tekst, ‘Het onze-vader’ (1925), net als jaren eerder in *De Twistappel* (1904) voor verregaande tolerantie. Ze nam aanstoot aan het sektarische en onverdraagzame van de kerk, net zo goed als aan een gebrek aan respect bij logebroeders.

De voorbeelden van de vrijzinnige Heremans en zijn katholieke vrouw Constance de Hoon, van haar neef Simon en diens eveneens katholieke echtgenote bewezen haar dat een gemengd huwelijk mogelijk was. Voor Loving was het geloof niet meer dan een persoonlijke zaak, bekeringsijver was haar vreemd en wederzijdse tolerantie was haar belangrijkste streefdoel. Vandaar ook haar lof voor een school voor Singhalese meisjes in Colombo, Ceylon. De Duitse directrice leerde hun de gewone lagereschoolvaardigheden en ze bracht hun de nodige hygiëne bij in de hoop dat ze die zouden verspreiden in hun dorpen. Anders dan in katholieke of protestantse zendelingenscholen liet ze hen hun boeddhistische overtuiging.¹⁴

Omdat anders geen grote manifestatie kon worden georganiseerd, maar zeker ten dele ook vanuit Lovelings wens om niemand al te zeer tegen de haren in te strijken met politiek gedoe, werd de grootse hulde die haar in 1912 in Gent te

¹³ De tekst staat op een kattenbelletje, gedateerd 22/8/1922, dat Marc Galle mij ooit liet zien. Waar het zich thans bevindt, weet ik niet.

¹⁴ ‘Eene boeddhistenschool op Ceylon’ bestemde Loving in 1901 voor *Het Lees kabinet*, maar werd niet uitgegeven (hs.: Antwerpen, Letterenhuis L863H). Vriendin Marie Belpaire was minder tolerant: ze schreef Loving tijdens haar Australiëreis dat ze de horizonverruiming misschien kon doortrekken op een hoger niveau en kon zich openstellen voor God (18/2/1899). Meer tolerantie was er van overheidswege, want in 1900 benoemde de katholieke regering de liberale schrijfster tot ridder in de Leopoldsorde.

beurt viel politiek neutraal gehouden. Noch *In onze Vlaamsche gewesten*, noch *Sophie* werden vermeld in de toen verspreide bibliografie. Ze werden ook niet uitgebeeld in de optocht die door de stad trok.

6. MANNEN ONDER ELKAAR

Toch waren het net die werken die het langst met haar naam zouden worden geassocieerd, de werken waarvoor zij jaren eerder omstandig gefêteerd werd. De Antwerpse flamingantische logebroeders van *Les élèves de Thémis* (in 1876 als eerste Werkplaats overgestapt op het Nederlands als voertaal) waren getroffen door het antiklerikalisme en door het Vlaams-literaire van de *Vlaamsche gewesten* en wilden de schrijfster huldigen. Zij wilde maar wat graag een ‘maçonniek feest’ bijwonen omdat haar ‘préférentiën maçonniek’ waren.¹⁵ In 1882 werd Loveling gevierd door het Willemsfonds. Max Rooses loofde haar realistische schildering van Vlaanderen en het engagement van de schrijfster: ‘Gij hebt U niet met vrouwelijke bedeesdheid, maar met mannenmoed de vragen gesteld, die zoovele gemoederen van alle kunne en rang en ouderdom vrees aanjagen. Aan die vragen heeft Uw geweten een vrijzinnige oplossing gegeven en wat Gij waarheid achtet hebt gij onbeschoemd uitgesproken [...]’ (Rooses, 1885, p. 395). Op de viering werd ook een al even veelzeggend gedicht van Karel Bogaert voorgelezen: ‘waar mannen buigen, bang voor papenlist en priesterdwang, daar buigt of beeft Gij niet [...] Gij die met mannenkracht, uw vaderlandsche zending trouw, ’t verlicht en vrij gedacht verdedigt in ons Vlaamsche gewest, dat diep verkwezelde papennest, gehuld in roomsche nacht’ (Stynen, 1997, p. 152 en 153).

Ook *Sophie* deed het goed in liberale kringen. De loge *Les élèves de Thémis* herinnerde aan de vorige roman als ‘een daad van mannenmoed’, en zag dat werk bekroond met de schoolstrijdroman. De secretaris van de loge, Eugene van der Linden, schreef haar dat mannen moeten blozen ‘wanneer zij zien met welke kracht, met welk een overtuigende geest, eene vrouw te velde trekt tegen de dweepzucht; waar is de man, die, in onze letterkunde op zulk een werk kan bogen?’¹⁶

Rooses had het in 1882 over haar mannenmoed, Belpaire in 1902 over de ‘forsche mannelijke schrijfster’ (Belpaire, 1902, p. 13). In 1912 garandeerde

¹⁵ Brief, 17/12/1880, Virginie Loveling aan Paul Fredericq, UBG, hs. III/77.

¹⁶ Brieven, 24/8/1885, *Les élèves de Thémis* aan Virginie Loveling, en 30/12/1885, Eugene van der Linden aan Virginie Loveling, 30/12/1885. UBG, hs. 3426P.

De Cneudt haar duurzame roem vanwege haar mannelijke afstandelijkheid en bij een heruitgave van een aantal van haar werken in 1933 was viriliteit een van de eerste woorden die in Lode Monteynes portret van Loveling te lezen waren. Loveling was democratisch, liberaal, vrijzinnig, antiklerikaal, Vlaamsgezind, zoals veel van haar mannelijke vrienden, schrijvers en politici. Wat de vrouw en haar plaats in de maatschappij betreft, zag ze waar het fout ging, maar haar benadering van de problematiek was niet van dien aard de lezers al te zeer voor het hoofd te stoten. Dat ze zelf niet meteen aan het burgerlijke ideaalbeeld van de vrouw beantwoordde, was een detail en dat werd allerm minst negatief gepercipieerd. De mannen herkenden haar als een van hen en namen haar op in hun kring. Mannen onder elkaar.

Ik begon deze voordracht met een verwijzing naar het *Verhaal van Vlaanderen* en ik zou daar ook mee willen eindigen. Anders dan Emilie Claeys heeft Virginie Loveling hier en daar een straat gekregen. Haar borstbeeld had in dit Gentse Academieggebouw naast dat van Marie Belpaire moeten staan, tussen enkele tientallen mannenbustes. Een aantal van haar werken werden de laatste jaren herdrukt. Enkele jaren geleden werd haar naam in het groot aangebracht op een gebouw aan het Gentse Sint-Pietersstation. In het straatbeeld is haar beeltenis nog nergens verschenen, maar vergeten is zij na honderd jaar nog niet. En dat is heel terecht, want haar verhaal heeft het verhaal van Vlaanderen beslist wat extra kleur gegeven. Met 'En nog altijd is aan Rosalie en Virginie Loveling veel goed te maken' beëindigde ik ruim een kwarteeuw geleden mijn biografie. Er wordt aan gewerkt. En dat verheugt me.

Literatuurlijst

- Basse, M.** (1920 en 1921). *Het aandeel der vrouw in de Nederlandsche letterkunde*. Gent: Hoste.
- Belpaire, M.E.** (1902). *Het landleven in de letterkunde der XIXe eeuw*. Antwerpen: Buschmann.
- De Cock, A.** (1892). 'Virginie Loveling.' In *Los en Vast*, overdruk: Antwerpen Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, A206354.
- Loveling, V.** (1877). *In onze Vlaamsche gewesten*. Gent: Hoste.
- Loveling, V.** (1885). *Sophie*. Gent: Hoste.
- Loveling, V.** (1888). 'Een staaltje van boerenspraak' (onder pseudoniem A.P. Samien). In *Nederlandsch Museum*, pp. 106-115.
- Loveling, V.** (1890). *Een winter in het Zuiderland*. Gent: Hoste.
- Loveling, V.** (1891). *Idonia*. Haarlem: Tjeenk Willink.
- Loveling, V.** (1893). *Eene idylle*. Amsterdam: Veen.

- Loveling, V.** (1906). *Het lot der kinderen*. Aalst: De Seyn-Verhougstraete.
- Loveling, V.** (1999). *In oorlogsnood. Virginie Lovelings dagboek 1914-1918*. Teksteditie verzorgd door L. Stynen en S. Van Peteghem, met medewerking van B. Van Raemdonck, I. Vanzielegheem en B. Van Lierde. Gent: KANTL.
- Monteyne, L.** (1933). 'Een vrijzinnige Vlaamse schrijfster. Virginie Loveling. Bij de heruitgave van haar werken.' *De Nieuwe Gazet*, 27/4/1933.
- Piette, H.** (1942). *Les soeurs Loveling*. Brussel: Office de Publicité.
- Rooses, M.** (1885). 'Feestrede uitgesproken den 29n October 1882, op het banket van het Willems-Fonds te Gent, ter gelegenheid der overhandiging aan Mejufv. Virginie Loveling van haar borstbeeld.' In *Derde Schetsenboek*. Gent: Hoste, pp. 392-397.
- Stynen, L.** (1997). *Rosalie en Virginie. Leven en werk van de gezusters Loveling*. Tielt: Lannoo.
- Stynen, L.** (1997b). 'Virginie Lovelings onvergetelijke stoombootvriendschappen.' *Restant*, 23/3-4: 61-79.
- Stynen, L.** (2022). 'Op reis met Virginie Loveling.' In Loveling, V. *Een winter in het Zuiderland*. Ingeleid, geëditeerd en geannoteerd door L. Stynen. Antwerpen: Davidsfonds/Standaard Uitgeverij, pp. 7-61.